

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

УМУМИЙ ИҚТИСОДИЁТ КАФЕДРАСИ

**“МОЛИЯВИЙ ВА БОШҚАРУВ ТАҲЛИЛИ”
ФАНИДАН**

**“САВДО КОРХОНАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ
НАТИЖАЛАР ТАҲЛИЛИ” мавзусидаги**

КУРС ИШИ

**Бажарди: 37-11 гуруҳ талабаси
Ашурматов Р.
Текширди: доц. О.Райимбердиева**

ГУЛИСТОН 2013

Мундарижа

Кириш.....3

I боб. САВДО КОРХОНАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1. Молиявий таҳлилнинг мақсади, босқичлари ва асосий шакллари
.....

1.2. Молиявий таҳлил субъектлари, уларнинг мақсади ва
манфаатдорлиги
.....

1.3. Савдо корхоналарида ялпи даромадни таҳлил қилишда таҳлилнинг
аҳамияти, вазифалари ва манбалари

II БОБ. КОРХОНАЛАРДА ЯЛПИ ДАРОМАДГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

2.1. Савдо корхоналарида ялпи даромад режаси бажарилишига, умумий
баҳо ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили

2.2. Фойда режаси бажарилишининг таҳлили

2.3. Рентабеллик даражасининг таҳлили

2.4. Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили

Хулоса.....

Фойдаланилган адабиётлар

рийхати.....

Иловалар.....

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Бозор иқтисодиёти учун асосий мезон иқтисодиётнинг бошқариш усулларини такомиллаштириш, бу жараёнда энг муҳим йўналиш—иқтисодий рағбатлантириш ва хўжалик ҳисоби усулларига устуворлик бериш, баҳо, даромад, молия механизмларига эътиборни кучайтириш, банкдан олинган қарзлардан янада оқилона фойдаланишидир.

Хўжалик ҳисоби савдо корхоналари ва ташкилотларида хўжаликни режали юритишининг энг муҳим усулларида ҳисобланади. Бу усулнинг моҳияти шундаки, унда ҳар бир корхона ва ташкилот ўз харажатлари ва фаолияти натижаларини пул шаклида ўлчайди, харажатларини товарларни сотиш натижасида олинган даромадлари ҳисобига қоплайди ва хўжаликнинг даромадлилигини таъминлайди.

Корхона ва ташкилотларда харажатларни ўз даромадлари ҳисобидан қоплаш ва фойда олиш хўжалик ҳисобининг муҳим талабидир. Савдо устамалари савдо ташкилотлари ва корхоналари учун харажатларни қоплаш ва даромад олишнинг асосий манбаидир. Бундай устамалар уларнинг ялпи даромадини ташкил этади. Товар айланишига нисбатан фоиз ҳисобидаги ялпи даромад суммаси ялпи даромад даражаси деб юритилади. Савдо устамаларининг миқдори республика Вазирлар Маҳкамасининг Давлат нарх қўмитаси томонидан белгиланади. Бундай устамалар даражаси асосида ялпи даромаднинг мутлақ миқдори аниқланади.

Савдо корхоналарида ялпи даромад муомала харажатларини қоплаш манбаи ҳисобланади. Савдо устамалари миқдорининг оширилиши савдо корхоналари иши сифатидан қатъи назар уларнинг юқори даромад олишларига имкон беради. Савдо устамаларининг камайиб кетиши эса, муомала харажатларини қопламайди ва зарар кўришга олиб келади. Бундай ҳолда савдо корхоналари ва ташкилотлари ўз фаолиятларига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, молиявий қийинчиликларга учрайдилар. Уларда

харажатларни қоплаш ва қандай бўлмасин даромад олишга ишонч йўқолади, чунки товарларни сотиш ҳажми ортган сари зарар суммаси ҳам ошиб боради.

Шу боис савдо корхоналарида молиявий натижалар таҳлили муҳим хусусиятларга эгадир. Бу мавзуда ёзилган курс иши долзарб мавзуда ёзилган бўлиб, унда замонавий шароитда савдо ташкилотларида молиявий натижалар таҳлилини ташкил этиш асослари ёритилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ташкилотларда молиявий натижалар таҳлилини йўлга қўйиш, натижаларни аниқлаш ва тегишли қарорлар қабул қилишда бошқарув органларининг роли каттадир. Айниқса, саноат ва савдо ташкилотларида бу ишларни ташкил этиш билан боғлиқ ҳаракатлар бу соҳадаги ишларни нормал ҳолтда йўлга қўйишда муҳим аҳамият касб этади. Бу соҳада мамлакатимизнинг етук иқтисодчи олимлари фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Булар жумласига Н.Пардаев, И.Абдукаримов, Э.Акромов ва бошқаларни мисол қилиб кўрсатсак бўлади. Улар ўз ишларида бу соҳада қилинаётган ишларни ташкил этиш ва жорий этиш бўйича илмий ва амалий аҳамиятга эга бўлган таклифлар ишлаб чиқмоқдалар.

Ишнинг мақсади ва вазифалари. Ушбу курс ишининг асосий мақсади савдо ташкилотларида молиявий натижалар таҳлилини йўлга қўйиш борасида олиб борилиши керак бўлган ишларни ташкил этиш ва тегишли қарорлар қабул қилиш йўналишларини кўрсатиб беришдан иборатдир. Бу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни бажариш лозим:

- Молиявий таҳлилнинг мақсади, босқичлари ва асосий шакллари ёритиб бериш;
- Молиявий таҳлил субъектлари, уларнинг мақсади ва манфаатдорлигини кўрсатиб ўтиш;
- Савдо ташкилотларида ялпи даромадни таҳлил қилишда таҳлилнинг аҳамияти, вазифалари ва манбаларини таҳлил қилиш;
- Савдо ташкилотларида ялпи даромад режаси бажарилишига, умумий баҳо ва унинг қзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлилини ўтказиш;

- Фойда режаси бажарилишининг таҳлили хусусиятларини ёритиб бериш;
- Рентабеллик даражасини таҳлилинини ўтказиш ва хусусиятларини ёритиб беришдан иборатдир.

Тадқиқотнинг объекти. Тадқиқот объекти сифатида вилоятимизда фаолият кўрсатаётган савдо ташкилотларида таҳлил ишларини амалга ошириш жараёнлари танлаб олинган.

Тадқиқотнинг предмети савдо ташкилотларида таҳлил ишларини амалга ошириш боғлиқ бўлган илмий-амалий масалалар ҳисобланади.

Тадқиқот услубияти ва услублари. Изланишнинг назарий ва услубий асоси бўлиб, илмий билишнинг диалектик услуби ҳамда иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар ва Республикамиз иқтисодчи олимларнинг бухгалтерия ҳисоби ва таҳлиliga оид илмий ғоялари, назариялари асос бўлди. Изланиш давомида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий таҳлилнинг махсус методларидан, ҳамда статистик гуруҳлаш ва ўртача миқдорлар, мантикий схемалаш, динамик қаторлаш, жадвалларни аналитик таққослаш, монографик ўрганиш, хронологик кузатиш ва эксперт баҳолаш каби услублар қўлланилди.

Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президентнинг Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, иқтисодчи олимларнинг тадқиқ этилаётган мавзў юзасидан чоп этилган илмий ишларидан кенг фойдаланилди.

Тадқиқотнинг **назарий ва амалий аҳамияти шундан** иборатки, унда иқтисодий таҳлил соҳасидаги иқтисодёти ривожланган мамлакатлар ва ишлаб чиқариш корхоналари тажрибаси ўрганилиб, уларни жамлаб тадқиқот қилиш натижасида, барча ижобий тақлифларни таҳлил ишларини тўғри йўлга қўйишга тадбиқ қилинди.

Ишнинг тузилиши ва таркиби. Курс иши кириш, икки боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, жадвал ва чизмадан иборат бўлиб, умумий ҳажми бетни ташкил қилади.

I БОБ. САВДО КОРХОНАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1. Молиявий таҳлилнинг мақсади, босқичлари ва асосий шакллари

Молиявий таҳлилнинг мақсади ҳисобот маълумотлари орқали корхона хўжалик фаолиятида ўтган даврда, таҳлил қилинаётган вақтда эришилган ҳамда келгусида эришиладиган молиявий натижалар ҳамда молиявий ҳолатга ҳар томонлама баҳо беришдан иборат.

Молиявий таҳлилнинг асосий босқичларини қуйидаги 3 гуруҳга бўлиш зарур:

1. *Таҳлилнинг мақсадини аниқлаш ва унга ёндашиш йўллариини белгилаш.* Бу босқичда корхона кўрсаткичларини халқ хўжалиги, тармоқ бўйича ўртача кўрсаткичлар билан, ўтган йилги ва режадаги кўрсаткичлар ҳамда бошқа турдош корхоналарнинг кўрсаткичлари билан солиштириш мумкин.

2. *Таҳлил учун тақдим қилинган ахборотлар ва таҳлил манбалари сифатига баҳо бериш.* Бу босқичда ахборотларнинг тўғрилиги, йиллик ҳисоботлардаги кўрсаткичлар таҳлил талабларига жавоб бера олиш-олмаслиги текширилади.

3. *Иқтисодий таҳлил усулларида фойдаланган ҳолда таҳлил ўтказиш ва унинг натижаларини расмийлаштириш.* Ушбу босқичда корхонанинг молиявий натижалари, молиявий коэффициентлар ва молиявий ҳолати бўйича бевосита таҳлил қилинади, бу жараёнда таҳлилнинг ҳар хил усулларида фойдаланиб, олинган натижаларга асосан тегишли хулосалар чиқарилади ва молиявий аҳволни яхшилаш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

Молиявий таҳлилнинг асосий шакллари қуйидагилардан иборат:

Горизонтал таҳлил. Бу таҳлилда ҳисобот давридаги кўрсаткичлар ўтган даврдаги ҳамда режалаштирилган кўрсаткичлар ва турдош корхоналарнинг кўрсаткичлари билан солиштирилади.

Вертикал таҳлил. Таҳлилнинг бу шаклида товар айланиши ҳажмида айрим олинган товар гуруҳларининг салмоғи, жами асосий фондларда ишлаб чиқаришга тааллуқли асосий фондларнинг қиймати ва салмоғи аниқланади ва ўрганилади.

Динамик таҳлилда кўрсаткичларнинг бир неча йиллар мобайнидаги ўзгариши ўрганилади. Бу шаклдаги таҳлил кўпинча истиқболни, келажакда амалга ошириладиган ишларни белгилаш учун ўтказилади.

Макон таҳлили. Бу шаклдаги таҳлилда қилинаётган объект кўрсаткичлари бошқа турдош объект кўрсаткичлари билан солиштирилади.

Нисбий кўрсаткичлар таҳлили натижалари бўйича ҳулосалар чиқариш учун жуда кўплаб коэффициентлар, индекслар, фоизлардан фойдаланган ҳолда ўтказилади.

Омилли таҳлилда натижаларига бир қанча омилларнинг таъсири ҳисобланиб, мавжуд имкониятлар аниқланади ва келгусида улардан самарали фойдаланиш йўллари белгилаб берилади.

1.2. Молиявий таҳлил субъектлари, уларнинг мақсади ва манфаатдорлиги

Корхона молиявий ҳолати таҳлили субъектлари қуйидагилардир:

- корхонанинг бошқарувчилар;
- акциядорлар ва бошқа инвесторлар;
- солиқ идоралари;
- банк муассасалари;
- кредиторлар;
- статистика ва истиқболни белгилаш идоралари;
- товар жўнатувчилар;
- товар олувчилар.

Улар ўз фаолиятларида қуйидаги мақсадларга асосланади:

- *корхонани бошқарувчилар* молиявий-хўжалик фаолияти самарадорлигига баҳо бериш, мавжуд ички имкониятларни топиш, улардан фойдаланиш чора - тадбирларини ишлаб чиқиш ва корхонанинг молиявий жиҳатдан барқарорлигини, мустақиллигини ва рақобатбардошлигини таъминлашга;

- акциядорлар ва бошқа инвесторлар ўзлари оладиган дивиденд миқдорини, акциянинг бозор баҳосини аниқлаш ва корхонанинг келгусидаги истиқболини билиш;

- солиқ идоралари солиқларнинг ўз вақтида тўланиши, тўғри ва тўлиқ тўланганлигини текшириш;

- банк муассасалари, кредиторлар пул маблағлари ва бошқа кредит ресурсларини аниқлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан мақсадга мувофиқ фойдаланилаётганлигини, олинган кредит ва бошқа мажбуриятларнинг тегишли фоизи билан тўловга қодирлиги даражасини текшириш;

- статистика ва истиқболни белгилаш идоралари статистик жаҳатдан ҳисобга олиш ва умумлаштириш;

- товар жўнатувчилар жўнатиладиган товарлар учун тўланадиган маблағлар борлиги ёки йўқлигини текшириш;

- товар олувчилар маҳсулот баҳосининг асосланганлиги, сифати, андозага тўғрилиги, стандарт талабига жавоб бериши ва вақтида етказиб бера олинишини билиш.

Юқоридаги кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда хўжалик фаолияти натижаларидан қуйидагилар бевосита манфаатдорлар: корхона маъмурияти; солиқ ташкилотлари; сотиб олувчилар ва сотувчилар; қарз берувчилар ва мулк эгалари.

Хўжалик фаолияти натижасидан касаба уюшмалари, матбуот муассасалари, ассоциациялар, масалахатчилар, биржалар ва аудиторлик фирмалари билвосита манфаатдорлар.

1.3. Савдо корхоналарида ялпи даромадни таҳлил қилишда таҳлилнинг аҳамияти, вазифалари ва манбалари

Савдо корхоналари ва ташкилотларининг самарадорлиги режа интизомига риоя қилиш даражасига, ҳар бир корхона ва ташкилот бўлимларида товарлар сотиш режасининг бажарилиш даражасига, шунингдек, саноат корхоналарида ишлаб чиқарилган ҳамда четдан ва бошқа республикалардан келтирилган товарларнинг тўғри тақсимланиши ҳамда, улардан тўғри фойдаланиш даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти учун асосий мезон иқтисодиётнинг бошқариш усулларини такомиллаштириш, бу жараёнда энг муҳим йўналиш–иқтисодий рағбатлантириш ва хўжалик ҳисоби усулларига устуворлик бериш, баҳо, даромад, молия механизмларига эътиборни кучайтириш, банкдан олинган қарзлардан янада оқилона фойдаланишидир.

Хўжалик ҳисоби савдо корхоналари ва ташкилотларида хўжаликни режали юритишининг энг муҳим усулларида ҳисобланади. Бу усулнинг моҳияти шундаки, унда ҳар бир корхона ва ташкилот ўз харажатлари ва фаолияти натижаларини пул шаклида ўлчайди, харажатларини товарларни сотиш натижасида олинган даромадлари ҳисобига қоплайди ва хўжаликнинг даромадлилигини таъминлайди.

Корхона ва ташкилотларда харажатларни ўз даромадлари ҳисобидан қоплаш ва фойда олиш хўжалик ҳисобининг муҳим талабидир. Савдо устамалари савдо ташкилотлари ва корхоналари учун харажатларни қоплаш ва даромад олишнинг асосий манбаидир. Бундай устамалар уларнинг ялпи даромадини ташкил этади. Товар айланишига нисбатан фоиз ҳисобидаги ялпи даромад суммаси ялпи даромад даражаси деб юритилади. Савдо устамаларининг миқдори республика Вазирлар Маҳкамасининг Давлат нарх қўмитаси томонидан белгиланади. Бундай устамалар даражаси асосида ялпи даромаднинг мутлақ миқдори аниқланади.

Савдо корхоналари ва ташкилотларида иш ялпи даромад миқдорини ошириш билан бирга харажатларни камайтириб, корхонанинг даромадлилигини таъминлайдиган даражада ташкил этилиши зарур.

Савдо корхоналарида ялпи даромад олиш жараёнини таҳлил қилишда таҳлилнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ялпи даромаднинг умумий ҳажмини, товар гуруҳлари бўйича бажарилишини аниқлаш;
- амалда жорий қилинган савдо устамалари қай даражада қўлланилаётганини текшириш;
- ялпи даромад суммасининг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш;
- корхонанинг фойдаланилмаётган ички имкониятларини аниқлаш.

Корхонанинг молиявий натижалари, молиявий коэффицентлари ва молиявий ҳолати таҳлили сифатли ўтказилиши асосан таҳлил манбаалари тўғри ва сифатли тузилишига боғлиқ.

Таҳлил учун керакли маълумотлар таҳлилнинг асосий манбалари бўйича қуйидаги йиллик ҳисоботлардан олинади:

- 1-шакл – «Бухгалтерия баланси»;
- 2-шакл – «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»;
- 2а-шакл – «Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари тўғрисида маълумонома»;
- 3-шакл – «Асосий воситалар тўғрисида ҳисобот»;
- 4-шакл – «Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот»;
- 5-шакл – «Ўз срмояси тўғрисида ҳисобот»

(Корхонани йиллик ҳисоботи илова қилинган).

Бухгалтерия баланси ҳўжаликнинг молиявий иқтисодий ҳолатини белгиланган давр учун икки иқтисодий нуқтаи назардан умумлашган пул ўлчамида кўрсатади. Баланснинг активи маблағлар мавжудлиги ва

жойлашишини, пассиви эса, маблағларнинг манбалари, келиб чиқиши ва ўрнини характерлайди.

Одатда, баланс ва ҳисобот кўрсаткичлари ҳисобот даврининг бошланиши ва охирида келтирилади. Улар иқтисодий жараёнлар характерини ва корхонанинг чорак (квартал) ва йил давомидаги молиявий - хўжалик ҳолатини аниқлайди ва моҳиятини очиқ беради.

Бухгалтерия баланси активи ва пассивида корхонанинг асосий фаолиятига кирадиган маблағ ва манбалар акс эттирилади. Таҳлилда аввало, баланс моддалари суммаларининг йил (ёки бир неча йил) мобайнидаги ўзгаришини ўрганиш, хўжалик фаолиятининг ижобий ва салбий томонлари ҳақида хулоса чиқариш керак.

II БОБ. КОРХОНАЛАРДА ЯЛПИ ДАРОМАДГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ

2.1. Савдо корхоналарида ялпи даромад режаси бажарилишига, умумий баҳо ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Савдо корхоналарида ялпи даромад муомала харажатларини қоплаш манбаи ҳисобланади. Савдо устамалари миқдорининг оширилиши савдо корхоналари иши сифатидан катъи назар уларнинг юқори даромад олишларига имкон беради. Савдо устамаларининг камайиб кетиши эса, муомала харажатларини қопламайди ва зарар кўришга олиб келади. Бундай ҳолда савдо корхоналари ва ташкилотлари ўз фаолиятларига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, молиявий қийинчиликларга учрайдилар. Уларда харажатларни қоплаш ва қандай бўлмасин даромад олишга ишонч йўқолади, чунки товарларни сотиш ҳажми ортган сари зарар суммаси ҳам ошиб боради.

Савдо корхоналари фақат товарларни сотиш эвазигагина эмас, балки бошқа йўллар–бўш идишларни сотиш, омбордаги товарларни қайта ўлчаш ва хатлов (инвентаризация) да ошиқча чиққан товарлар ҳисобига ҳам ялпи даромад суммасини кўпайтиришлари мумкин.

Умуман олганда, ялпи даромад суммасининг ўзгариши асосан икки омилга:

- товар айланиши ҳажмининг ўзгаришига;
- ўртача ялпи даромад даражасининг ўзгариши боғлиқ.

Биринчи омилнинг таъсирини аниқлаш учун товар айланиши ҳажми бўйича мутлақ фарқ режалаштирилган ўртача ялпи даромад даражасига, иккинчи омилнинг таъсирини аниқлаш учун эса ўртача ялпи даромад даражаси бўйича мутлақ фарқ ҳисобот давридаги товар айланиши ҳажмига кўпайтирилиб, 100 га бўлинади.

Маълумки, товар айланиши ҳажмининг кўпайиши ёки камайиши ялпи даромад ҳажмини тубдан ўзгартириши мумкин. Шу боис ялпи даромад ҳажми ўзгаришига юқоридаги омиллардан ташқари товар айланиши ҳажми таркибий тузилишининг ўзгариши, савдо устамаларининг айрим товарлар бўйича кўпайиши ёки камайиши каби омиллар, масалан, ҳисобот давридаги товар айланиши салмоғининг режадаги товар айланиши салмоғига тўғри келиши, савдо устамасининг айрим товарлар бўйича кўпайиши ёки камайиши ва айрим ҳолларда товар етказиб берувчи ташкилотлар томонидан қўшимча савдо устамасининг ўз вақтида берилмаганлиги ва йўл харажатлари давлат бюджети томонидан қопланмаганлиги таъсир кўрсатиши мумкин.

Таҳлилнинг асосий вазифаларидан бири таҳлил даврида ялпи даромад ҳажми бўйича режа бажарилишини, ялпи даромад ҳажми ўзгаришига товар салмоғи ўзгариши таъсирини, сотилган товарлар ассортименти ва сифати ўзгариши ҳамда ўртача ялпи даромад даражасининг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлашдан иборат. Фаолият таҳлил қилинаётган корхонада ялпи даромад режаси бажарилишига баҳо бериш ва унинг ўзгаришига юқорида қайд қилинган омиллар таъсирини аниқлаш учун 1-жадвалдаги шаклдан фойдаланилади.

1-жадвал

Ялпи даромад ҳажми бўйича режа бажарилишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Режа бўйича	Ҳақиқатда	Фарқи	Режанинг бажарилиши, %
1.Ялпи даромад, минг сўм	28983,6	29074,5	+ 90,9	100,3
2.Товар айланиш ҳажми, минг сўм	132400	121824	-10576	92,0
3.Ўртача ялпи даромад даражаси 1 қатор x100 : 2 қатор, %	21.891	23.866	+ 1.975	x

Жадвалдан кўриниб турибдики, ялпи даромад миқдори ҳисобот йилида режадагига нисбатан 90,9 минг сўмга кўпайган. Бунга ўртача ялпи даромад

даражасининг режага нисбатан 1,975% кўпайиши ижобий таъсир кўрсатган. Таҳлил қилинаётган савдо корхонасида ўртача ялпи даромад даражасининг 1,975% кўпайиши ялпи даромад суммаси 2406 минг сўмга ($+1.975 \times 121824 : 100$) кўпайишига олиб келди. Товар айланиш ҳажми 10576 минг сўмга бажарилмагани эса ялпи даромад суммасининг 2315,1 минг сўмга ($-10576 \times 21.891 : 100$) камайишига сабаб бўлди. Шундай қилиб, таъсир кўрсатувчи омилар йиғиндиси ялпи даромад суммасининг мутлақ фарқини беради: $(+2406.0 - 2315.1 \text{ қ} + 90.9 \text{ минг сўм})$.

Таҳлил жараёнида ўртача ялпи даромад даражаси қандай сабаблар таъсирида ўзгарганлигини аниқлашимиз зарур. Чунки ўртача ялпи даромад даражаси илмий асосланганлиги савдо корхоналари ишининг иқтисодий самарадорлигини оширишда алоҳида аҳамиятга эга. Ўртача ялпи даромад даражасининг иқтисодий жиҳатдан асосланган миқдори асосан:

- савдо корхоналарининг жойлашган ўрни бўйича;
- товар айланиши ҳажми улушининг ўзгариши;
- айрим товар гуруҳлари бўйича савдо устамаларининг ўзгариши;
- майда улгуржи товар айланиши ҳажмининг ўзгариши ва ҳоказолар бўйича белгиланади ва ўзгаради.

Савдо устамаларини айрим товарлар ва товар гуруҳлари бўйича табақалаштириш баъзи товарларни сотиш билан боғлиқ бўлган муомала харажатларининг бир хил эмаслиги билан боғлиқ. Маълумки, савдо устамасининг энг юқори миқдори энг кўп меҳнат сарфланиб тайёрланадиган, сақлаш учун махсус шароитлар ва қўшимча ишлов беришни талаб қиладиган, нисбатан суст айланадиган ва муомала харажатлари даражасини ошириб юборадиган товарларга, масалан, картошка ва сабзавот, музқаймоқ, маъданли сувлар, туз, чинни буюмлар, қурилиш материаллари ва ҳоказоларга белгиланади. Бундан ташқари товар айланиши ҳажмида юқори ва паст даражадаги савдо чегирмаси қўйилган айрим товарлар улушининг бўлиши ҳам ўртача ялпи даромад даражаси кўпайишига ёки пасайишига олиб келади.

Таҳлил жараёнида товар айланиши ҳажми таркибий тузилишининг ўртача ялпи даромад даражаси ўзгаришига таъсирини аниқлаш учун 2-жадвалдаги шаклдан фойдаланилади. Бунда товар айланиш ҳажмининг товар гуруҳлари бўйича улуши аниқланиб, улуш бўйича фарқ режадаги ўртача ялпи даражасига кўпайтирилади ва ҳисобланган фоизли сонларнинг жами 100 га бўлинади.

Товар айланиш ҳажми таркибий тузилишининг ўртача ялпи даромад даражаси ўзгаришига таъсирининг таҳлили

Товар гуруҳлари	Товар айланиши ҳажми ичида товар гуруҳларининг улуши, %			Режа бўйича ўртача даромад даражаси, %	Ҳисобланган фоизли сонлар
	режа бўйича	ҳақиқатда	фарқи, +, -		
Ип газламалар	1,3	1,8	+ 0,5	22,43	+ 11,2
Трикотаж буюмлари	6,8	8,2	+ 1,4	21,70	+ 30,3
Пойабзал	11,4	11,3	- 0,1	21,74	- 2,1
Гилам ва гиламга оид буюмлар	8,7	6,9	- 1,8	21,82	- 39,2
Чарм ва чармдан ишланган моллар	0,4	0,3	- 0,1	23,18	- 2,3
Атторлик моллари	11,2	11,9	+ 0,7	21,92	+ 15,3
Электр хўжалик моллари	2,2	2,5	+ 0,3	22,54	+ 6,7
Соатлар	1,5	1,5			
Заргарлик буюмлари	3,2	3,6	+ 0,4	22,31	+ 8,9
Шойи газламалар	6,0	5,7	- 0,3	22,6	- 6,7
Тайёр кийимлар	20,9	21,4	+ 0,5	22,63	+ 11,3
Ташқи ва ички тайёр кийимлар	4,8	3,3	- 1,5	22,71	- 34,1
Муסיқа асбоблари	5,2	5,1	- 0,1	22,72	- 2,2
Бошқа товарлар	16,4	16,5	+ 0,1	20,26	+ 2,0
ЖАМИ	100,0	100,0	-	21,89	- 0,9

2-жадвалда акс эттирилганидек, товар айланишида савдо устамалари даражаси юқори бўлган товарлар (ип газлама, атторлик моллари, трикотаж буюмлар, заргарлик буюмлари, тайёр кийимлар ва бошқа моллар)нинг салмоғи ошган ва шунга мувофиқ савдо устамалари даражаси анча паст моллар (гилам ва гиламга оид буюмлар, шойи газламалар, ташқи ва ички кийимлар) салмоғи камайган. Натижада гуруҳлари бўйича айрим товарлар улушининг режадагига нисбатан пасайиши, ялпи даромад даражаси 0,009% пасайишига (0,9:100), бу эса, корхонада ялпи даромад миқдори 10,9 минг сўмга (0,009x121824:100) камайишига олиб келди.

Ялпи даромад ҳажми ўзгаришига айрим товар гуруҳлари бўйича ўртача савдо чегирмалари меъёрларининг ўзгариши ҳам таъсир қилади. Буни аниқлаш учун савдо чегирмаси янги меъёри билан эски меъёри ўртасидаги фарқ янги савдо чегирмаси қўлланилиши натижасида сотилган ҳақиқий товар айланиши миқдорига кўпайтирилиб, ҳосила юзга бўлинади. Масалан, биринчи июлдан заргарлик буюмлари бўйича савдо чегирмаси меъёри Давлат баҳо қўмитаси томонидан ўзгартирилди. Олдинги 16,46% ли савдо чегирмаси ўрнига янгиси жорий қилиниб, миқдори 19,53% қилиб белгиланди. У қўлланилган вақтдан бошлаб 12320 минг сўмлик товар сотилган.

Тегишли давр мобайнида корхонанинг ялпи даромади савдо чегирмаси меъёри ўзгариши ҳисобига 378,2 минг сўмга (19.53-16.46)x (12320:100) кўпайди ёки товар айланиши ҳажмига нисбатан (378,2 x 100:121824) 0,31% ни ташкил этди.

Шуни ҳам эслатиб ўтиш керакки, корхона ялпи даромадининг савдо чегирмаси ҳисобига кўпайиши ёки камайиши ташқи омил ҳисобланади. У корхонанинг хўжалик фаолиятига боғлиқ эмас.

Ялпи даромад ҳажми ўзгаришига ташкилотлар томонидан етказилиб бериладиган товарларнинг узлуксиз ҳаракати ҳам таъсир кўрсатади. Улгуржи савдо корхоналари томонидан товарлар савдо корхоналарига

омбордан ёки транзит шаклида келтирилиши ялпи даромад ўзгаришига, чунончи, транзит усулида келтирилиши бу даромад кўпайишига, аксинча, омбордан келтирилган товарлар салмоғи камайишига олиб келади.

Масалан, шартномага асосан улгуржи савдо корхонаси омборидан режа бўйича 32320 минг сўмлик товар келтирилиши кўзда тутилган эди, ҳақиқатда эса 34745 минг сўмлик товар келтирилди. Улгуржи савдо корхонаси омбордан товар етказиб беришни режадагидан 2425 минг сўм ортиғи билан бажарди, лекин транзит шаклида товар етказиб бериш режа бўйича бажарилмади. Улгуржи савдо корхонасининг савдо чегирмасига нисбатан устамаси 14,5%, устама олинадиган товарлар бўйича ўртача савдо чегирмаси 6,35%. Шундай қилиб, улгуржи савдо корхонаси омборидан келтирилган товар айланишининг кўпайиши ялпи даромад миқдори 22,3 минг сўмга $\left(\frac{2425 \cdot 6,35 \cdot 14,5}{100 \cdot 100}\right)$ камайишига сабаб бўлди. Бу эса, товар айланишига нисбатан 0,18% ни $(22,3 \times 100 : 121824)$ ташкил этади.

Ялпи даромад ҳажмининг ўзгаришига майда улгуржи йўллар билан сотилган товарлар миқдори ҳамда баҳо ўзгариши ҳам таъсир кўрсатади.

Ялпи даромад ҳажмининг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлил жараёнида умумлаштирилиб, 3-жадвалдаги шакл тузилади.

3-жадвал

Ялпи даромад ҳажми ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Кўрсаткичлар	Ялпи даромад ҳажмининг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омиллар	
	кўпаяди	камаяди
1.Товар айланиши ҳажмининг ўзгариши ҳисобига	-	2315.1
2.Товар айланиши таркибий тузилишининг ўзгариши ҳисобига	-	10.9
3.Айрим товар гуруҳлари бўйича савдо чегирмасининг ўзгариши ҳисобига		

	378.2	
4.Товар харакатининг узлуксизлиги ўзгариши ҳисобига	-	22.3
5.Ўртача ялпи даромад даражасининг ўзгариши ҳисобига	2406.0	-
6.Майда улгуржи товарлар билан сотилган товар айланиши ҳамда товарлар баҳосининг ўзгариши ҳисобига	-	345.0
Ялпи даромад ҳажмининг режадагига нисбатан мутлақ фарқи	90.9	-

Таҳлил натижаси шуни кўрсатадики, ялпи даромадни кўпайтириш учун савдо корхоналарида мавжуд имкониятлар етарли. Келгуси хўжалик йилида шулардан тўлиқ фойдаланилса, даромад миқдори режадагидан ортиши мумкин.

Савдо корхоналарининг хўжалик фаолиятини янада чуқурроқ ўрганиш ва билиш учун ялпи даромад миқдорининг умумий ҳажми бўйичагина эмас, балки ялпи даромад режасининг бажарилиши чорак (квартал)лар бўйича ҳам, товар гуруҳлари бўйича ҳам таҳлил қилинади. Бу борадаги қисқачиклар қайси чорак (квартал)да ва қайси товар гуруҳлари бўйича қандай бажарилаётганлиги аниқлангач, тегишли хулосалар чиқарилиб, камчиликларни бартараф этиш, уларнинг такрорланмаслиги юзасидан белгиланган чора-тадбирлар, ишлаб чиқилган тавсиялар, берилган кўрсатмалар, билдирилган фикр ва мулоҳазалар корхона умумий мажлисларида муҳокама қилинади.

Кейинги босқичларда ялпи даромад режасининг чораклар бўйича бажарилиши таҳлил қилиниши зарур, чунки бу режанинг бир меъёردа бажарилиши савдо корхонаси молиявий натижалари яхшиланишига, молиявий ҳолати мустаҳкамланшига ва барқарорлигига олиб келади.

Ялпи даромад режасининг чораклар ва товар гуруҳлари бўйича бажарилишини таҳлил қилиш учун 4–5-жадвалдаги шакллардан фойдаланилади. Уларда қайд этилганидек, ялпи даромад I–II–III чоракларда

ортиғи билан бажарилган, IV чоракда 63,6 минг сўмга бажарилмаган. Товар гуруҳлари бўйича, режага нисбатан ип газламалар сотишдан 138,9%, трикотаж буюмлари сотишдан 118,7%, атторлик моллари сотишдан 106,5%, электр хўжалик моллари сотишдан 113,9%, заргарлик буюмлари сотишдан 112,8%, тайёр кийимлар сотишдан 102,7% ялпи даромад кирим қилинган, қолган товар гуруҳлари бўйича режалаштирилган сумма олинмаган. Умуман, ялпи даромад миқдорининг кўпайишига чорак бўйича ҳам, товар гуруҳлари бўйича ҳам бу даромад ўртача даражаси режага нисбатан кўпайиши сабаб бўлган. Бу ўринда эслатиб ўтиш керакки, ялпи даромад ўртача даражасининг ўсиши ҳисобига олинган даромад ташқи омил ҳисобланади, савдо корхонаси бундан манфаат кўрмайди. Шу боис савдо корхонаси учун ялпи даромад миқдорини кўпайтиришнинг асосий омилларидан бири товар айланиши ҳажмини режага нисбатан ошириш ҳисобланади.

Ялпи даромад режасининг чораклар бўйича бажарилиши таҳлили

Чорак-лар	Товар айланиши, минг сўм			Ялпи даромад, минг сўм			Ўртача ялпи даромад даражаси товар айланишига нисбатан, % ҳисобида			Ялпи даромад миқдори бўйича режага нисбатан мутлақ фарқ		
	режа	ҳақи-қатда	режа-нинг бажарилиши, %	режа	ҳақи-қатда	режа-нинг бажарилиши, %	режа	ҳақи-қатда	Режа-нинг Бажарилиши, %	ҳам-маси	шу жумладан	
											товар айла-ниши ҳажмининг ўзгариши ҳисо-бига	ўртача даро-мад даража-сининг ўзгариши ҳисобида
I	32500	30500	93,8	6927,1	6977,7	100,7	21,31	22,87	+1,56	+50,6	-426,2	+476,8
II	28500	24223	84,9	7187,9	7239,5	100,7	25,2	29,88	+4,68	+51,6	-1077,8	+1129,4
III	35100	33848	96,4	7303,8	7355,8	100,7	20,8	21,73	+0,93	+52,0	-260,4	+312,4
IV	36300	33253	91,6	7564,8	7501,2	99,1	20,83	22,55	+1,72	-63,6	-634,6	+571,0
Жами	132400	121824	92,0	28983,6	29074,5	100,3	21,89	23,86	+1,97	+90,9	-2315,1	+2406

5-жадвал

Ялпи даромад ҳажмининг айрим олинган товар гуруҳлари бўйича бажарилиши таҳлили

Товар гуруҳлари	Товар айланиш ҳажми, минг сўм			Ялпи даромад, минг сўм			Ўртача ялпи даромад даражаси товар айланиши ҳажмига нисбатан, %			Ялпи даромад суммаси бўйича режага нисбатан мутлақ фарқ		
	режа	ҳақиқатда	фарқи	режа	ҳақиқатда	режанинг бажарилиши %	режа	ҳақиқатда	фарқи	ҳаммаси	шу жумладан	
											товар айланиш ҳажмининг ўзгариш ҳисобига	ялпи даромад даражасининг ўзгариши ҳисобига
Ип газламалар	1679	2146	+ 467	376,7	523,3	138,4	22,43	24,38	+1,95	+146,6	+104,7	+41,9
Трикотаж буюмлар	9080	9921	+ 841	1970,8	2341,1	118,7	21,70	23,54	+1,89	+370,3	+182,4	+187,9
Пойабзал	15198	13674	- 1524	3304,1	3285,4	99,4	21,74	24,02	+2,28	- 18,7	-331,3	+312,6
Гидамлар	11555	8455	- 3100	2521,5	2006,4	79,5	21,82	23,73	+1,91	- 515,1	-676,4	+161,3
Атторлик моллари	14806	14534	- 272	3246,1	3459,8	106,5	21,92	23,80	+1,98	+213,7	- 69,6	+213,7
Электр	2822	2040	+ 118	637,6	726,8	113,9	22,59	24,72	+2,13	+ 89,2	+ 26,6	+62,6

хўжалик моллари												
Соатлар	1929	1709	- 220	434,7	436,2	100,3	22,53	25,52	+2,99	1,5	49,5	+51,0
Заргарлик буюмлари	4156	4384	+ 228	927,4	1046,7	112,8	22,31	23,87	+1,56	+119,3	+ 50,8	+68,5
Шойи газламалар	7693	6708	- 985	1739,1	1657,2	95,3	22,6	24,70	+2,1	- 81,9	-222,6	+140,7
Тайёр кийимлар	26761	25255	- 1506	6057,5	6221,9	102,7	22,63	24,63	+2,0	+164,4	-340,8	+505,2
Ташқи ва ички кийимлар	6126	3849	- 2277	13992,2	959,4	68,9	22,71	24,92	+2,21	431,8	-517,1	+85,3
Муסיқа асбоблари	6633	6000	- 633	1507,1	1482,8	98,4	22,72	24,71	+1,99	- 24,3	-143,8	+119,5
Чармдан ишланган товарлар	500	344	- 156	115,9	87,2	75,2	23,18	25,3	+2,12	- 28,7	- 36,1	+ 74
Бошқа товарлар	23462	21905	- 1557	4753,9	4797,3	100,9	20,26	21,90	+1,64	+43,4	-315,4	+358,8
Жами	132400	121824	- 10576	28983,6	29074,5	100,3	21,89	23,86	+1,97	+ 90,9	-2315,1	+2406,0

2.2. Фойда режаси бажарилишининг таҳлили

Фойда савдо корхоналари ва ташкилотлари иши самарадорлигини ифодаловчи асосий, айти пайтда уларнинг хўжалик - молиявий фаолияти бўйича барча натижаларни акс эттирадиган умумлаштирувчи кўрсаткичдир.

Фойда ўз иқтисодий мазмунга кўра, савдо ходимлари томонидан яратилган ва улар манфаати учун фойдаланиладиган даромад бўлиб, ҳар бир корхонанинг хўжалик фаолиятини кенгайтириш ва халқ фаровонлиги яхшиланишига сарфланаётган соф даромадга қўшаётган ҳиссасини ифодалайди.

Савдо корхоналари олаётган фойданинг маълум қисми умумдават эҳтиёжларини қондириш учун давлат бюджетига тушади, бошқа қисми эса хўжалик фаолиятини янада кенгайтириш ва меҳнатга ҳақ тўлаш фондини кенгайтириш учун корхона ихтиёрида қолади.

Чакана савдо корхоналарида фойда товар айланишини янада тезлаштириш ва савдо хизмати маданиятини юксалтириш, моддий-техника базасини ривожлантириш, савдо ходимларининг ишда энг самарали натижаларга эришишдан моддий манфаатдорлигини ошириш мақсадларида фойдаланишга қаратилган.

Фойда миқдорини аниқлаш учун ялпи даромад суммасидан муомала харажатлари чегирилади. Фойда миқдорига қуйидаги омилар таъсир кўрсатади:

- товар айланиши ҳажмининг ўзгариши;
- ўртача ялпи даромад даражасининг ўзгариши;
- ўртача муомала харажатлари даражасининг ўзгариши.

Товар айланиши ҳажмининг фойдага таъсирини ҳисоблаш учун ундаги фарқ режадаги рентабеллик даражасига кўпайтирилиб ёки товар айланиши бўйича режадан ортиқ ёхуд кам фоиз режадаги фойда миқдорига кўпайтирилиб, юзга бўлинади.

Ўртача ялпи даромад даражаси ўзгаришининг фойдага таъсирини аниқлаш учун бу даромад даражасидаги фарқ ҳисобот йилидаги товар айланиши ҳажмига кўпайтирилиб, юзга бўлинади.

Ўртача муомала харажатлари даражаси ўзгаришининг фойдага таъсирини ҳисоблаш учун бу харажатлар даражасидаги фарқ ҳисобот йилидаги товар айланиши ҳажмига кўпайтирилиб, юзга бўлинади.

Юқорида қайд қилинган омилларни ва фойда суммасининг режага нисбатан қандай бажарилганлигини аниқлаш учун 6-жадвалдаги шакл тузилади.

Фойда режаси бажарилишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Режа бўйича	Ҳақиқатда	Фарқи	Режа- нинг бажари- лиши, %
1.Товар айланиш ҳажми, минг сўм	132400	121824	- 10576	92.0
2.Ялпи даромад, минг сўм	28983.6	29074.5	+ 90.9	100.3
3.Ўртача ялпи даромад даражаси, %	21.891	23.866	+ 1.973	x
4.Муомала харажатлари, минг сўм	24889.8	25215.1	+ 325.3	101.3
5.Муомала харажатларининг ўртача даражаси, %	18.799	20.698	+ 1.899	x
6.Ялпи фойда	4093.8	3859.4	- 234.4	94.2
7.Солиқлар ва бошқа харажатлар, минг сўм	1120	1132	+ 12	101.6
8.Солиқ тўлангандан кейинги ялпи даромад, минг сўм	27863.6	27942.5	+ 78.9	100.2
9.Солиқ тўлангандан кейинги ўртача ялпи даромад даражаси, %	21.045	22.936	+ 1.891	
10. Соф фойда, минг сўм	2973.8	2727.4	- 246.4	91.7
11.Товар айланиши ҳажмига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси, %	3.092	3.168	+ 0.076	-

Жадвалдаги маълумотлардан кўриниб турибдики, соф фойданинг мутлақ миқдори ҳисобот йилида режадагига нисбатан 246,4 минг сўм кам бўлган. Соф фойда суммасининг ўзгаришига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатган:

1.Товар айланиш ҳажмининг ўзгариши:

Таҳлил қилинаётган савдо корхонасида товар айланиши ҳажми режадагига нисбатан 10576 минг сўмга камайиши соф фойда суммаси 327,0 минг сўмга $(-10576 \times 3.092/100)$ камайишига олиб келган, товар айланиши ҳажми режадагига нисбатан 8% бажарилмаган ва 327,0 минг сўмлик фойда кам олинган $(- 8 \times 4093.8/100)$.

2. Ўртача ялпи даромад даражасининг ўзгариши:

Ўртача ялпи даомад даражаси ҳисобот йилида режадагига нисбатан 1.975% ошган. Бунинг эвазига савдо корхонасининг соф фойдаси 2406,0 минг сўмга ($+ 1.975 \times 121824/100$) кўпайган.

3. Муомала харажатлари ўртача даражасининг ўзгариши:

Таҳлил қилинаётган савдо корхонаси муомала харажатларининг ўртача даражаси ҳисобот йилида режадагига нисбатан 1,899% ошган. Бу эса, соф фойда суммасининг 2313,4 минг сўмга ($+ 1,899 \times 121824/100$) камайишига олиб келган.

4. Солиқ суммаси ҳисобот йилида режадагига нисбатан 12 минг сўмга кўпайиши фойда суммаси 12 минг сўмга камайишига (1132-1120) олиб келди.

Демак, юқорида ҳисобланган омилларнинг таъсири 246.4 минг сўмни ташкил этади ($-327-2313.4 - 12 + 2406 \approx 246.4$ минг сўм).

Таҳлил натижаси шуни кўрсатадики, савдо корхонасида фойда суммасини кўпайтириш учун имкониятлар мавжуд. Бу имкониятлар товар айланиши ҳажмини жадал суръатлар билан ўстириш ва фойда суммаси ўзгаришига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган муомала харажатлари даражасини пасайтиришдан иборат.

Фойда режаси бажарилишига баҳо берилгандан сўнг балансда кўрсатиладиган фойда режасининг бажарилиши таҳлил қилиниши зарур. Чунки балансда кўрсатиладиган фойда миқдори товарларни сотиш натижасида олинган фойдадан кўп ёки кам бўлиши мумкин.

Агар режалаштирилган ва режалаштирилмаган даромадлар миқдори режалаштирилган ва режалаштирилмаган зарарлардан кўп бўлса, у ҳолда балансда фойда товарларни сотиш натижасида олинган фойдадан кўп бўлади ёки аксинча.

Ўз харажатларини ўзи қоплаш шарти ҳар бир корхонани кўзда тутилган режани бажариш чораларини кўришга, барча даромад ва

харажатларни қатъий ҳисобга олишга, моддий ва молиявий ресурслардан унумли фойдаланишга ундайди.

Янги тартибда ишлашга ўтиши натижасида савдо корхоналари хўжалигининг мустақиллик доираси анча кенгайди. Улар эндиликда мустақил равишда кўплаб муҳим кўрсаткичларни режалаштириш, иқтисодий рағбатлантириш фондларини ташкил этиш ва бу фондларни қандай мақсадларга сарфлаш ҳамда ходимларни мукофотлаш тартибини белгилаш, уларга бир неча касбни қўшиб бажаргани учун қўшимча ҳақ тўлаш, иш вақти тартибини ўзгартириш, ортиқча жиҳоз ва ускуналарни сотиш ҳуқуқларига эга.

Корхона жамоасининг ишда энг яхши нтижаларга эришишдан моддий манфаатдорлиги хўжалик юритиш ва иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим омилидир. Моддий манфаатдорликка ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳани ривожлантириш ва меҳнатга ҳақ тўлаш фондларини тўғри ташкил этиш орқали эришилади.

Хўжалик ҳисобидаги корхоналар оладиган фойданинг маълум қисми улар ихтиёрида қолади. Шу сабабли корхона қанчалик яхши ишласа, унинг ихтиёрида шунчалик кўп фойда қолади.

2.3. Рентабеллик даражасининг таҳлили

Рентабеллик самарадорликни ифодаловчи кўрсаткич бўлиб, савдо корхоналари хўжалик фаолияти натижаларини тўла ва ҳар томонлама тавсифлайди. Рентабелли корхоналар ўз даромадлари билан ҳамма харажатларини қоплайдилар, ўзи ҳамда бутун халқ хўжалиги учун сарфланувчи қўшимча фойда яратадилар. Тўла хўжалик ҳисобида ишлаётган савдо корхоналари ўзлари олган фойда ҳисобига ишлаб чиқаришни кенгайтириш, ижтимоий-маданий тадбирлар, ходимларини моддий рағбатлантириш учун маблағ сарфлайдилар. Лекин унутмаслик керакки,

корхоналар хўжалигини иқтисодий томондан мустаҳкам ва бакуватлилигига фақат рентабелликни ўстириш орқали эришиб бўлмайди. Бунинг учун савдо корхоналарини ихтисослаштириш, уларнинг фаолиятини аҳоли ва халқ хўжалиги талабларини қондиришга, хизмат кўрсатиш сифатини юксалтиришга, ходимлар диққатини ички имкониятлардан фойдаланиб, рентабелликни муттасил ошира боришга қаратиш керак.

Иқтисодий таҳлилда рентабеллик даражасини бир қанча усуллар орқали аниқлаш мумкин.

Савдо корхоналарининг асосий иқтисодий кўрсаткичларидан бири бўлган фойда корхона иш самарадорлигини ҳар томонлама ифодалай олмайди, чунки фойда суммаси фақат ялпи даромад ва муомала харажатларигагина эмас, балки товар айланиши ҳажмига ҳам боғлиқдир. Шу сабабли фойданинг мутлақ миқдори билан бир қаторда корхона фаолиятини ва иш самарадорлигини ҳар томонлама ифодаловчи асосий иқтисодий кўрсаткичлардан бири—рентабеллик даражаси таҳлил қилиниши зарур. Рентабеллик даражасининг моҳияти шундан иборатки, у корхона бўйича товар айланиши ҳажмини муомала харажатларидан, асосий ва айланма маблағлардан қандай фойдаланилганлигини аниқлаш имконини беради. Рентабеллик савдода товар айланишига нисбатан фоиз ҳисобида ҳисоблаб чиқилади.

Савдо корхоналарининг хўжалик фаолиятига баҳо беришда рентабелликнинг бошқа кўрсаткичларидан, ҳам фойдаланилади. Бу кўрсаткич корхонада мавжуд бўлган асосий ва айланма маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлик даражаси ҳисобланади. Бу ҳолда рентабеллик даражаси фойданинг асосий ва айланма маблағларга нисбати билан фоиз кўринишида аниқланади.

Агар рентабелликни фоиз ҳисобидаги фойданинг муомала харажатларига нисбати сифатида ҳисобласак, у ҳолда харажатларнинг умумий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичга эга бўламиз.

Рентабелликнинг эришилган даражасини тўғри баҳолаш учун корхона, ташкилот ва тармоқлар фаолияти натижалари ўтган йиллардаги натижалар, ўша ихтисосдаги бошқа хўжаликлар кўрсаткичлари ҳамда туман, шаҳар ва республика бўйича ўртача кўрсаткичлар билан солиштирилиб кўрилди. +уйида савдо корхонаси бўйича хўжалик рентабеллигини таҳлил қилишда 7-жадвалда берилган шаклдан фойдаланилади.

7-жадвал

Рентабеллик даражаси бажарилишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили		Фарқи	Илғор корхона	Шаҳар бўйича ўртача
		режа	ҳақиқатда			
1.Фойда, минг сўм	3745.0	4093.8	3859.4	-234.4	4656.0	4320.0
2.Товар айланиши ҳажми, минг сўм	126653	132400	121824	-10576	155260	167700
3.Муомала харажатлари, минг сўм	23786.6	24889.8	25215.1	+325.3	23986.0	24880
Асосий ва айланма маблағларининг ўртача йиллик қиймати, минг сўм	41200	46142	42425	- 3717	41480	45400
5.Товар айланишига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси, %	2.95	3.092	3.17	+ 0.07	2.99	2.57
6.Муомала харажатларига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси, %	15.74	16.44	15.30	- 1.14	19.41	17.3
7.Асосий ва айланма маблағларга нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси, %	9.08	8.87	9.09	+ 0.22	11.22	9.5

Жадвалдан кўриниб турибдики, ўтган йилда товар айланиш ҳажмига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси 2,95 %ни ($3745 \times 100 : 126653$), ҳисобот йилида режа бўйича 3,092 %ни ($4093.8 \times 100 : 132400$), ҳақиқатда эса 3,17%ни ($3859.4 \times 100 : 121824$) ташкил этган. Шундай қилиб, хўжаликнинг рентабеллик даражаси ўтган йилдагига нисбатан 0,22% ($3,17 - 2,95$), режадагига нисбатан эса, 0,07% ($3,17 - 3,092$) ошган.

Асосий ва айланма маблағларга нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси ўтган йили 9,08 % ($3745 \times 100 : 41200$) бўлиб, 8.87% ($4093 \times 100 : 46142$) режалаштирилган, ҳисобот йилида эса 9,09% ($3859,4 \times 100 : 43425$) бўлган.

Муомала харажатларига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси ўтган йили 15,74% ($3745 \times 100 : 23786$) режа бўйича 16,4% ($4093.8 \times 100 : 24889.8$), ҳақиқатда 15.3%ни ($3859.4 \times 100 : 25215,1$) ташкил этган.

Таҳлил натижаси шуни кўрсатадики, таҳлил қилинаётган савдо корхонасининг муомала харажатларига ҳамда асосий ва айланма маблағларига нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражаси шаҳар бўйича ўртача рентабеллик ҳамда илғор корхонанинг рентабеллик даражасидан паст. Илғор корхонанинг ва шаҳар бўйича ўртача рентабеллик даражаси муомала харажатларига нисбатан 19,41% ва 17,3%ни ташкил қилган бўлса, таҳлил қилинаётган савдо корхонасида бу кўрсаткич 15,3% бўлган. Бундай ҳолни асосий ва айланма маблағларга нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражасида ҳам кузатиш мумкин. Бу рақамлар таҳлил қилинаётган хўжаликда рентабеллик даражасини ошириш учун катта имкониятлар борлигидан далолат беради.

Рентабеллик даражасини таҳлил қилишда таҳлилнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- рентабеллик даражасига таъсир этадиган асосий омилларни аниқлаш ва ўрганиш;

- рентабелликни ошириш имкониятларини қидириб топиш ва улардан фойдаланиш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш.

Рентабелликни таҳлил қилишда энг муҳими, унга таъсир этувчи омиллар ўрганилади. Бунда ҳар бир омилнинг: товар айланиши, фойда, асосий ва айланма маблағлар ўртача қолдиғи ўзгаришининг таъсир даражасини алоҳида-алоҳида аниқлаш лозим. Товар айланиши бўйича рентабеллик даражаси режадагига нисбатан 0,07 ошган. Бунга товар айланиши ҳажмининг режадагига нисбатан 10576 минг сўмга камайиши сабаб бўлган.

Рентабеллик даражаси ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш учун шартли рентабеллик даражасини аниқлаш зарур.

Бунинг учун эса, ҳисобот йилидаги фойда суммаси 100 га кўпайтирилиб, режадаги товар айланиши ҳажмига бўлинади. Мисолимизда шартли рентабеллик даражаси 2,91%ни ташкил этади ($3859.4 \times 100 : 132400$). Рентабеллик даражасига фойда суммаси ўзгаришини аниқлаш учун шартли рентабеллик даражаси режадаги рентабеллик даражаси билан таққосланади. Фойда суммасининг камайиши ҳисобига рентабеллик даражаси 0,182% ($2,91 - 3,092$) пасайган. Лекин товар айланиши ҳажмининг режадагига нисбатан 10576 минг сўмга камайиши рентабеллик даражаси 0,26% ($3,17 - 2,91$) ошишига олиб келди. Иккинчи омилнинг таъсирини аниқлашда ҳисобот давридаги рентабеллик даражаси шартли рентабеллик даражаси билан таққосланади.

Ҳисобларнинг тўғрилигини текшириш:

$$+ 0.26 - 0.182 \text{ қ} + 0.07\%$$

Муомала харажатларига ҳамда асосий ва айланма маблағларга нисбатан ҳисобланган рентабеллик даражасининг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳам шу услубда аниқланади. Агар рентабеллик даражаси ўзгаришига учта ёки бир қанча омил таъсир кўрсатадиган бўлса, у

ҳолда таҳлилнинг асосий усулларида бири – занжирли боғланиш усулидан фойдаланиш лозим.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, савдо корхонасида рентабеллик даражасини янада ошириш учун муайян имкониятлар мавжуд. Фойда миқдорини кўпайтириш, асосий ва айланма маблағлардан самарали фойдаланиш шундай имкониятлар сирасига киради.

Ялпи даромад режаси, фойда режаси ҳамда рентабеллик даражаси бажарилишини аниқлаш юзасидан ўтказилган таҳлилларда савдо корхоналарининг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинган. Таҳлил жараёнида молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар ҳамда молиявий коэффициентлар кенг кўламда, яъни тармоқлар миқёсида янада чуқурроқ ўрганилиши мумкин.

Бу йўналишдаги таҳлилнинг сўнгги босқичида барча корхона ва ташкилотларга тегишли молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларнинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар ўрганилиши лозим.

2.4. Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили

Молиявий натижалар таҳлили молиявий таҳлилнинг таркибий қисмидир. Унда бевосита корхона фаолиятининг пировард натижалари – фойдасини ифодаловчи молиявий натижалар кўрсаткичлари ўрганилиши лозим.

Молиявий натижалар таҳлили сотилган маҳсулот ҳажми режаси қандай бажарилганлигини ўрганишдан бошланади. Чунки маҳсулот ишлаб чиқариш учун кетган барча харажатларни қоплаб, даромад олишни таъминлайдиган кўрсаткич сотилган маҳсулот эвазига корхонанинг ҳисоб-китоб счётига келиб тушган пул кўрсаткичи ҳисобланади.

Сотилган маҳсулот бўйича соф тушум аниқлангандан кейин сотишдан ялпи тушум натижаси, асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий

натижаси, умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси, солиқ тўланганга қадар умумий молиявий натижа ва корхонанинг ҳисобот давридаги соф фойдаси аниқланади.

Молиявий натижалар кўрсаткичларини таҳлил қилишдан мақсад юқорида қайд қилинган молиявий натижалар даражасига баҳо бериш, молиявий натижаларнинг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни ва корхона соф фойдасини кўпайтириш учун мавжуд имкониятларни аниқлашдан иборат. Таҳлил жараёнида юқорида кўрсатилган молиявий натижалар кўрсаткичларига алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтиш зарур.

Молиявий натижаларни таҳлил қилишнинг дастлабки босқичида эътибор соф тушумни аниқлашга қаратилади. Соф тушумни аниқлаш учун сотилган маҳсулот эвазига келиб тушган маблағдан қўшимча қиймат солиғи ва акциз солиғи чегирилиб ташланади.

Иккинчи босқичда сотишдан олинган ялпи молиявий натижа аниқланади. Бунинг учун сотишдан олинган соф тушумдан ишлаб чиқариш таннархи айирилади.

Учинчи босқичда асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси аниқланиши лозим. Бу кўрсаткични аниқлаш учун ялпи молиявий натижадан сотиш харажатлари, маъмурий харажатлар ҳамда асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан олинган даромадлар ва қилинган харажатлар чиқариб ташланади.

Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида корхонанинг молиявий натижаси бевосита унинг молиявий фаолиятига ҳам боғлиқ.

Тўртинчи босқичда корхонанинг асосий ишлаб чиқариш фаолияти молиявий натижасидан, уюшма ва шўъба корхоналаридан олинган дивидентлар, олинган бошқа дивидентлар, уюшма ва шўъба корхоналаридан олинган ва уларга берилган қарзлар бўйича фоизлар, тўланган ва олинган бошқа фоизлар, валюта курсининг фарқи, молиявий фаолият бўйича бошқа

даромадлар қўшилиб, бошқа харажатлар ва тўланган фоизлар айирилиб, корхона умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси аниқланади.

Бешинчи босқичда эркин иқтисодиёт шароитида молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар таркибида фавқулодда олинadиган фойда ва тўланадиган зарар ҳам бўлиши мумкин. Агар умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижасига фавқулодда олинган фойдани қўшиб, ундан тўланадиган зарарни айириб ташласак, солиқ тўлангунга қадар эришилган умумий молиявий натижа келиб чиқади.

Олтинчи босқичда солиқ тўланганга қадар умумий молиявий натижадан даромад солиғи ва бошқа харажатларни айириб ташласак, корхонанин соф фойдаси маълум бўлади.

Корхона молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлилининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- молиявий натижаларни ифодаловчи барча кўрсаткичларнинг тўғрилигини текшириш;
- молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичларнинг ҳисобот давридаги ўзгаришига баҳо бериш;
- ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бирига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсирини ҳисоблаш;
- молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичларнинг бир-бирига боғлиқлигини аниқлаш ва уларнинг соф фойда ўзгаришига таъсирини ҳисоблаш.

Таҳлил жараёнида қайд этиб ўтилган молиявий натижаларнинг кўрсаткичларига алоҳида–алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Таҳлил қилинаётган корхонада сотишдан олинган молиявий натижа ва унинг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш учун 8-жадвалдаги шаклни тузамиз.

8-жадвал

**Сотишдан олинган ялпи молиявий натижа ва унинг ўзгаришига таъсир
кўрсатувчи омиллар таҳлили**

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўтган йилдагига нисбатан бажа-рилиши, %
1.Сотишдан олинган соф тушум, минг сўм	6542485	8672772	+ 2130287	132,5
2.Сотилган маҳсулот, иш ва хизматларнинг ишлаб чиқариш таннари, минг сўм	5640373	7435760	+ 1795387	131,8
3.Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа, минг сўм	902112	1237012	+ 334900	137,1

Жадвалдаги маълумотлардан кўриниб турибдики, ялпи молиявий натижа ҳисобот йилида ўтган йилдагига нисбатан 334900 минг сўмга ёки 37,1% ошган. Мисолимизда соф тушум ўтган йилдагига нисбатан 2130287 минг сўмга кўпайган, лекин ишлаб чиқариш таннари ўтган йилдагига нисбатан 1795387 минг сўмга кўпайиши ялпи молиявий натижанинг камайишига олиб келди. Таҳлилнинг кейинги босқичида асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан олинган молиявий натижа қандай бажарилганлигини билиш учун 9-жадвалдаги шаклдан фойдаланамиз.

9-жадвал

Асосий ишлаб чиқариш фаолияти молиявий натижасининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили, минг сўм	Ҳисобот йили, минг сўм	Фарқи, минг сўм	Ўтган йилдагига нисбатан бажарилиши, %
1.Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	902112	1237012	+ 334900	137,6
2.Сотиш харажатлари	19150	24233	+ 5083	126,5
3.Маъмурий харажатлар	121904	202503	+ 80599	166,1
4.Бошқа даромадлар	-	-	-	-
5.Бошқа харажатлар	465189	633211	+168022	136,1
6.Асосий ишлаб чиқариш фаолияти бўйича молиявий натижа (1-2-3+4-5)	295869	377065	+ 81196	127,4

Таҳлилнинг натижаси шуни кўрсатадики, асосий ишлаб чиқариш фаолияти бўйича молиявий натижа ўтган йилдагига нисбатан 81196 минг сўмга кўпайган. Бу эса 27,4 %ни ташкил этади. Таҳлил қилинаётган корхонада ўтган йилгига нисбатан сотиш харажатлари 5083 минг сўмга, маъмурий харажатлари 80599 минг сўмга ва бошқа харажатлар 168022 минг сўмга кўпайиши асосий ишлаб чиқариш фаолияти бўйича олинган молиявий натижага салбий таъсир кўрсатган. Лекин шунга қарамасдан, молиявий натижа ўтган йилгига нисбатан 81196 минг сўмга кўпайган. Таҳлил жараёнида умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси қандай бўлганлигини ўрганишимиз зарур. Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижасига баҳо бериш учун 10-жадвалдан фойдаланамиз.

10-жадвал

Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси таҳлили (минг сўм)

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўтган йилдагига нисбатан бажарилиши, %
1. Асосий ишлаб чиқариш фаолияти бўйича молиявий натижа	295869	377,065	+ 81196	127,4
2. Олинган дивидендлар				
3. Олинган ва берилган қарзлар бўйича фоизлар				
4. Валюта курси бўйича фарқ				
5. Молиявий фаолият бўйича даромадлар (+), харажатлар (-)	908055 291550	1556409 487757	+ 648354 + 196207	171,4 167,2
6. Умумхўжалик фаолияти бўйича молиявий натижа (1+2±3±4±5)	912374	1445717	+ 533343	158,4

Жадвалдаги кўрсаткичлардан маълум бўляптики, умумхўжалик фаолиятидан олинган молиявий натижа ўтган йилдагига нисбатан 533343 минг сўмга кўпайган. Демак, молиявий натижанинг ўсиши 58,4% ни ташкил этади.

Умумхўжалик молиявий натижаси кўпайишига асосан молиявий фаолият бўйича даромадларнинг кўпайиши ижобий таъсир кўрсатган. Шунини эслатиб ўтиш керакки, асосий фаолиятдан олинган молиявий натижа 81116 минг сўмга кўпайган бўлса, умумхўжалик фаолияти бўйича молиявий натижа 533343 минг сўмга ошган. Шу билан бирга бошқа харажатлар ҳам кўпайган. Лекин даромадлар суммасининг ўсиши харажатлар суммаси ўсишидан анча юқори. Шунинг учун ҳам умумхўжалик фаолиятидан олинган молиявий натижа ўтган йилдагига нисбатан анча юқори бўлган.

Таҳлил жараёнида умумхўжалик фаолияти бўйича молиявий натижанинг бажарилишига баҳо берилгандан сўнг у солиқ тўлангунга қадар қандай бажарилганлиги таҳлил қилиниши лозим. Бунинг учун 11-жадвалдаги шаклдан фойдаланамиз.

11-жадвал

Солиқ тўлангунга қадар молиявий натижанинг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили, минг сўм	Ҳисобот йили, минг сўм	Фарқи, минг сўм	Ўтган йилдагига нисбатан бажарилиши, %
1. Умумхўжалик фаолияти бўйича молиявий натижа	912374	1445717	+ 533343	158,4
2. Фавқулотда фойда	-	-	-	-
3. Фавқулоддаги зарар	-	-	-	-
4. Солиқ тўлангунга қадар умумий молиявий натижа (1+ 2 - 3)	912374	1445717	+ 533343	158,4

Жадвалдаги кўрсаткичлардан маълум бўляптики, умумхўжалик фаолияти бўйича молиявий натижада ҳеч қандай ўзгариш бўлмаган. Чунки таҳлил қилинаётган корхона фавқулодда фойда ва фавқулодда зарар

кўрмаган. Таҳлилнинг сўнгги босқичида корхонанинг соф фойдаси аниқланиши зарур.

Таҳлил қилинаётган корхонанинг соф фойдасини аниқлаш ва бу борадаги режа бажарилишига баҳо бериш учун 12-жадвалдаги шаклдан фойдаланамиз.

12-жадвал

Соф фойда бажарилишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили, минг сўм	Ҳисобот йили, минг сўм	Фарқи, минг сўм	Ўтган йилдагига нисбатан бажарилиши, %
1. Солиқ тўлангунга қадар умумий молиявий натижа	912374	1445717	+ 533343	158,4
2. Фойдадан солиқ	343586	442149	+ 98563	128,6
3. Бошқа солиқ ва ажратмалар	141808	456651	+314843	322,0
4. Ҳисобот давридаги соф фойда (1-2-3)	426980	546917	119937	128,1

Жадвалдаги маълумотлардан кўриниб турибдики, таҳлил қилинаётган корхонада ҳисобот йилдагига ўтган йилдагига нисбатан соф фойда суммаси 119937 минг сўмга ёки 28,1% кўпайган.

Таҳлил натижаси шуни кўрсатадики, олинган соф фойда миқдори бундан ҳам юқори бўлиши мумкин эди. Лекин фойдадан тўланган солиқ ажратмалари суммасининг ўтган йилдагига нисбатан 98563 минг сўмга кўпайиши соф фойда суммаси кўпайишига салбий таъсир кўрсатди.

Таҳлил жараёнида солиқ ва ажратмалар суммаси нималар ҳисобига кўпайганлигини ва бунинг сабабларини ҳам аниқлаш лозим.

Молиявий натижалар кўрсаткичлари таҳлилининг сўнгги босқичида корхона молиявий натижаларига умумий баҳо бериш билан бирга соф фойдаси ўзгаришига таъсир этувчи омилларни бир тизимга солиб, соф фойдани кўпайтириш имкониятларини аниқлаш мумкин.

Корхонанинг молиявий натижалари кўрсаткичларига умумий баҳо бериш ва соф фойда ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш учун 13–14-жадваллардаги шакллардан фойдаланамиз.

13-жадвал

Корхона молиявий натижаларига умумлашган ҳолда баҳо бериш ва унинг ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш (минг сўм)

Кўрсаткичлар	Ўтган йили		Ҳисобот йили		Фарқи	
	даромад	харажат	даромад	харажат	даромад бўйича	харажат бўйича
1.Сотиш-дан олинган соф тушум	6542485		8672772		+2130287	
2.Сотил-ган маҳсулот, иш ва хизмат-ларнинг ишлаб чиқариш таннарҳи		5640373		7435760		+1795387
3.Сотиш-дан олинган ялпи молия-вий натижа (1 –2)	902112		1237012		+ 334900	
4.Сотиш харажат-лари		19150		24233		+ 5083
5.Маъ-мурий харажат-лар		121904		202503		+ 80599
6.Асосий фаолия-тнинг бошқа даромад-лари ва харажат-лари		465189		633211		+168022
7.Асосий ишлаб чиқариш фаолия-тининг молия-вий натижа-си (3-4-5-6)	295869		377065		+ 81196	
8.Бошқа олинган дивиден-длар						
9.Бошқа тўланган ва олинган фоизлар						
10.Валю-та курси фарқи						
11.Моли-явий фаолият бўйича бошқа даромад ва харажат-лар	908055	291550	1556409	487757	+ 648354	+196207

12.Умум-хўжалик фаолия-тининг молиявий натижаси (7+8+9+10 +11)	912374		1445717		+ 533343	
13.Фав-кулодда фойда ва зарар						
14.Солиқ тўлан- гунга қадар умумий молиявий натижа (12-13)	912374		1445717		+ 533343	
15.Фой-да (даромад)дан солиқ		343586		442149		+ 98563
16.Бошқа солиқ ва ажрат-малар		141808		456651		+314843
17.Соф фойда (14- 15-16)	426980		546917		+ 119937	

Жадвалдаги маълумотлар таҳлил қилинаётган корхонада соф фойдани кўпайтириш имкониятлари мавжудлигидан далолат беради. Бундай имкониятлар сирасига асосан, маҳсулот таннархини, сотиш харажатларини ҳамда маъмурий харажатларни пасайтириш билан боғлиқ имкониятлар киради. Солиқларнинг кўпайиши эса, солиқ ставкалари ҳамда соф тушум ҳажми ўзгаришига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Умуман олганда, таҳлил қилинаётган корхона молиявий натижалари ҳисобот йилида ўтган йилдагига нисбатан анча яхшиланган.

Лекин корхона маъмурияти ишлаб чиқариш таннархини янада пасайтириш йўллари қидириб топса, келгусида молиявий натижалар бўйича кўрсаткичлари бундан ҳам юқори бўлиши мумкин.

Соф фойда суммаси ўзгаришига таъсир этувчи омилларни умумлаштириш (минг сўм)

Соф фойда			Таъсир этувчи омиллар											
Ўтган йили	Ҳисобот	Фар-қи	Соф тушум-нинг ўзга-риши	Ишлаб чиқа-риш тан-нархи-нинг ўзга-риши	Сотиш ҳара-жат-лари-нинг ўзга-риши	Маъ-мурий ҳара-жат-лар-нинг ўзга-риши	Бошқа даро-мад-лари ва хара-жат-лари	Бош-қа олин-ган дивиденд-лар	Тў-лан-ган ва олин-ган фоиз-лар	Ва-лю-та кур-си фар-қи	Молия-вий фао-лият бўйи-ча бошқа даро-мад ва хара-жат-лар	Фой-дадан солиқ	Солиқ ва бошқа аж-рат-малар	
426980	546917	+119937	+2130287	-1795387	- 5083	- 80599	- 168022	-	-	-	-	+452147	-98563	-314843

ХУЛОСА

Ушбу мавзудаги курс ишини ёзиш жараёнида қуйидаги хулосаларга келинди:

Бозор иқтисодиёти учун асосий мезон иқтисодиётнинг бошқариш усулларини такомиллаштириш, бу жараёнда энг муҳим йўналиш—иқтисодий рағбатлантириш ва хўжалик ҳисоби усулларига устуворлик бериш, баҳо, даромад, молия механизмларига эътиборни кучайтириш, банкдан олинган қарзлардан янада оқилона фойдаланишидир.

Корхона ва ташкилотларда харажатларни ўз даромадлари ҳисобидан қоплаш ва фойда олиш хўжалик ҳисобининг муҳим талабидир. Савдо устамалари савдо ташкилотлари ва корхоналари учун харажатларни қоплаш ва даромад олишнинг асосий манбаидир. Бундай устамалар уларнинг ялпи даромадини ташкил этади. Товар айланишига нисбатан фоиз ҳисобидаги ялпи даромад суммаси ялпи даромад даражаси деб юритилади. Савдо устамаларининг миқдори республика Вазирлар Маҳкамасининг Давлат нарх қўмитаси томонидан белгиланади. Бундай устамалар даражаси асосида ялпи даромаднинг мутлақ миқдори аниқланади.

Савдо корхоналари ва ташкилотларининг самарадорлиги режа интизомига риоя қилиш даражасига, ҳар бир корхона ва ташкилот бўлимларида товарлар сотиш режасининг бажарилиш даражасига, шунингдек, саноат корхоналарида ишлаб чиқарилган ҳамда четдан ва бошқа республикалардан келтирилган товарларнинг тўғри тақсимланиши ҳамда, улардан тўғри фойдаланиш даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Корхона ва ташкилотларда харажатларни ўз даромадлари ҳисобидан қоплаш ва фойда олиш хўжалик ҳисобининг муҳим талабидир. Савдо устамалари савдо ташкилотлари ва корхоналари учун харажатларни қоплаш ва даромад олишнинг асосий манбаидир.

Бухгалтерия баланси активи ва пассивида корхонанинг асосий фаолиятига кирадиган маблағ ва манбалар акс эттирилади. Таҳлилда аввало, баланс моддалари суммаларининг йил (ёки бир неча йил) мобайнидаги ўзгаришини

ўрганиш, хўжалик фаолиятининг ижобий ва салбий томонлари ҳақида хулоса чиқариш керак.

Таҳлил жараёнида ўртача ялпи даромад даражаси қандай сабаблар таъсирида ўзгарганлигини аниқлашимиз зарур. Чунки ўртача ялпи даромад даражаси илмий асосланганлиги савдо корхоналари ишининг иқтисодий самарадорлигини оширишда алоҳида аҳамиятга эга. Ўртача ялпи даромад даражасининг иқтисодий жиҳатдан асосланган миқдори асосан:

- савдо корхоналарининг жойлашган ўрни бўйича;
- товар айланиши ҳажми улушининг ўзгариши;
- айрим товар гуруҳлари бўйича савдо устамаларининг ўзгариши;
- майда улгуржи товар айланиши ҳажмининг ўзгариши ва ҳоказолар бўйича белгиланади ва ўзгаради.

Савдо корхоналарининг хўжалик фаолиятини янада чуқурроқ ўрганиш ва билиш учун ялпи даромад миқдорининг умумий ҳажми бўйичагина эмас, балки ялпи даромад режасининг бажарилиши чорак (квартал)лар бўйича ҳам, товар гуруҳлари бўйича ҳам таҳлил қилинади. Бу борадаги қрсаткичлар қайси чорак (квартал)да ва қайси товар гуруҳлари бўйича қандай бажарилаётганлиги аниқлангач, тегишли ҳулосалар чиқарилиб, камчиликларни бартараф этиш, уларнинг такрорланмаслиги юзасидан белгиланган чора-тадбирлар, ишлаб чиқилган тавсиялар, берилган кўрсатмалар, билдирилган фикр ва мулоҳазалар корхона умумий мажлисларида муҳокама қилинади.

Савдо корхоналарининг асосий иқтисодий кўрсаткичларидан бири бўлган фойда корхона иш самарадорлигини ҳар томонлама ифодалай олмайди, чунки фойда суммаси фақат ялпи даромад ва муомала харажатларигагина эмас, балки товар айланиши ҳажмига ҳам боғлиқдир. Рентабеллик даражасининг моҳияти шундан иборатки, у корхона бўйича товар айланиши ҳажмини муомала харажатларидан, асосий ва айланма маблағлардан қандай фойдаланилганлигини аниқлаш имконини беради. Рентабеллик савдода товар айланишига нисбатан фоиз ҳисобида ҳисоблаб чиқилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси».-Т.: 1998 йил 30 апрел.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Корхоналар тўғрисида»ги Қонуни, 1991 йил 15 феврал.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик жамиятлари ва қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари) тўғрисида»ги Қонуни, 1998 йил 30 апрел.
5. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.-Т.: Ўзбекистон, 1995.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: Ўзбекистон, 1996.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.-Т.: Ўзбекистон, 1996.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Абдукаримов И.Т. Молиявий ҳисоботни ўқиш ва таҳлил қилиш йўллари.-Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1999.
10. Абдуллаев Ё.А., Ибрагимов А.Т., Рахимов М.Ю. Иқтисодий таҳлил: 100 савол ва жавоб.-Т.: Меҳнат, 2001.
11. Анализ прибыльности продукции. — М.: Дело, 1996 г.
12. Анализ финансовой отчетности предприятий при их инвестировании и кредитовании. — М., 2000.
13. Артеменко В.Г., Беландир М.В. Финансовый анализ». Учебное пособие. — М.: НГАЭиУ, 1997.
14. Астахов В.П. Анализ финансовой устойчивости фирмы (процедуры, связанные с банкротством). — М.: Финансы и статистика, 1996.
15. Аҳмадонов Х.И., Рахимов М.Ю. Молиявий таҳлил.- Т.: 2004.
16. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. — М.: Финансы и статистика, 1999.
17. Бернстаин А.А. Анализ финансовой отчетности. — М.: Финансы и статистика, 1999.
18. Бочарев В.В. Управление денежным оборотом предприятий и корпораций. — М.: Финансы и статистика, 2001.
19. Бочарев В.В. Финансовый анализ. — Санкт-Петербург: Питер, 2001.
20. Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари.-Т.: 1994.
21. Бухгалтерский анализ. Перевод с английского.— Киев, 1998.
22. Вахрин П.И. Финансовый анализ коммерческих и некоммерческих организаций. Учеб. пособие. — М.: Издательство «Книготорговый центр, маркетинг», 2001.
23. Ваҳобов А.В. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил назарияси.- Т.: 2003.
24. Ваҳобов А.В. ва бошқалар. Молиявий ва бошқарув таҳлили: Дарслик. 2-қайта ишланган нашр.-Т.:Шарқ, 2005.-480 б.
25. Ваҳобов А.В., Ибрагимов А.Т., Ёқубов У.К. Бошқа тармоқларда иқтисодий таҳлил хусусиятлари.-Т.: 2004.

26. Ваҳобов А. В., Ибрагимов А. Т. Молиявий таҳлил.-Т.: Шарқ, 2002.
27. Григорьев Ю.А. Учет, анализ и контроль внешнеэкономической деятельности и валютных операций. — М.: ПАИМС, 1998.
28. Ергешев Е. Иқтисодий ва молиявий таҳлил.-Т.: Молия, 2000.
29. Ефимова О.В. О составлении пояснительной записки к годовому отчету. — «Бухгалтерский учет». — №1. 1997.
30. Ефимова О.В. Финансовый анализ. — М.: Бухгалтерский учет, 1996.
31. Иброҳимов А. Т. Молиявий таҳлил.-Т.: Мехнат, 1995.
32. Ибрагимов А.Т., Рахимов М.Ю. Бошқарув таҳлили.-Т.: 2004.
33. Ирвин Д. Финансовый контроль. — М.: Финансы и статистика, 1998.
34. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. — М.: Финансы и статистика, 2001.
35. Базы данных по предприятиям, товарам и услугам Узбекистана. — tashkent.marketcenter.ru
36. Министерство финансов Республики Узбекистан. — www.mf.uz
37. Сотникова Л.В. Аудит учета продаж готовой продукции (выполненных работ, оказанных услуг). <http://www.unity-dana.ru>
38. Товарно-сырьевая биржа.- www.uzex.com
39. Узбекистан в мировой экономике. — [http:// bilimdon.uz/ library/ journals.php&S=view&journal-id=1](http://bilimdon.uz/library/journals.php&S=view&journal-id=1)
40. Центр экономических исследований. — www.cer.uz